

A magyar sajtó levéltári forrásaiból

A magyarországi, illetőleg a magyar nyelvű sajtótörténet nem bővelkedik összefoglaló jellegű kézikönyvekben, bibliográfiákban, repertóriumokban. Rész- és területi feldolgozások szerencsére szép számmal akadnak, a sajtó egészére tekintő szintézis azonban a mai napig nem készült.

Egy-egy hosszabb időszak vagy tartalmi egység feltárójaként szinte csak *Szalády Antalt, Kereszty Istvánt, Szinnyi Józsefet, Kemény Györgyöt, Dezsényi Bélát, Busa Margitot, Kertész Gyulát, Lakatos Évát*; szerzőként és szerkesztőként pedig *József Farkast, Kókay Györgyöt, Kosáry Domokost és Németh G. Bélát* lehet említeni. Többek között éppen az utóbbiak nevével fémjelzett sajtótörténet is befejezés nélkül maradt, megírása félbeszakadván a 20. század elejéhez érve. (Mindez szimptomaként is értékelhető, hiszen többek között a hasonló magyar történelmi és művészettörténeti összefoglalások is több-kevesebb kötet megjelenése után torzóként zárultak le.) Ha az előbbi névsor mellé kerülnek még a Magyar Könyvszemle különböző időszakokban készült bibliográfiái, a Magyar Nemzeti Bibliográfia sajtót regisztráló sorozatai, valamint viszonylag új jelenséggént az Országgyűlési Könyvtár sajtóadatbázisai, illetve az Országos Széchényi Könyvtár és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár CD-n is közreadott leltárjegyzékei, katalógusai és bibliográfiái, akkor tulajdonképpen mindent regisztráltunk az adott területen.

Számba véve ezeket a forrásokat azonnal szembeötlik, hogy az 1880–1945 közötti időszak feltárása felettébb hiányos. Igaz ugyan, hogy a Magyar Könyvszemle a századfordulón és az azt követő években rendszeresen felsorolta a fővárosi és a vidéki sajtó újdonságait és változásait, minden válogatás nélkül – de e fontos folyóirat példányai kevés könyvtárban állnak a szükséges teljességgel rendelkezésre; Kemény György jegyzéke pedig viszonylag rövid időszakot ölel át. Pedig ez az időszak, főleg a századforduló körüli évtizedek hozták a magyarországi lapkiadás első igazi fellendülését, egyediséget, nyelvből, témából, kiadványműfajból, terjedelemből, példányszámból megjelölő változatosságát. Többek között ezért jelentős és hézagpótló *Voit Krisztina* gyűjteménye, *„A budapesti sajtó adattára, 1873–1950”*, amely éppen a főváros egyesülésétől az államosításokig tekinti át a hazai sajtó e korszakban legjelentősebbé váló központjának természetét. (Csak fájdalmas kiegészítő megjegyzés lehet, hogy az 1914 előtt, a sajtó szempontjából is hasonlóképpen fontos vidéki nagyvárosok – Temesvár, Nagyvárad, Kolozsvár, Szabadka, Pozsony, Kassa stb. – megfelelő gyűjteményeinek publikálási lehetősége ma már szinte a nullával egyenlő.)

Bevezetője elején a szerző is keserűen említi a 20. század első harmadát követő, több hullámban jelentkező pusztulást és pusztítást, amely sem a szellemiekre, sem a tárgyi világra nem volt tekintettel, s amelynek nyomán napjainkban már csak a megmaradt töredékek feldolgozására nyílik lehetőség. Mindazon, ami történt, a részletek ismeretében nem lehet eléggé megdöbbenni, hiszen a gondatlanság s az ellenséges érzület a nemzeti múlt és emlékezet jelentős részét semmisítette meg, a bennük foglalt és megszemélyesített tudásról nem is beszélve. *Voit Krisztina* és az őt segítő levéltári team, *Czaga Viktória* vezetésével tehát jelentős leletmentő tevékenységet folytatott, az általuk elkészített adattár ugyanis a hiányzó szintézis felé vezető kutatómunka egyik igen fontos bázisát hozta létre.

Ez az új kézikönyv eltér a korábbiaktól annyiban, hogy nem magukra a sajtótermékekre, hanem a velük kapcsolatos (fennmaradt) levéltári forrásokra, egészen pontosan a Fő-

városi Levéltárban található iratokra koncentrálnak. E gyűjtőkör teljességéről, egyéb tulajdonságairól, jellemzőiről ugyancsak a bevezető ad pontos tájékoztatást. Különösképpen a lapengedélyezés mechanizmusáról – tudni kell ugyanis a használatához, hogy az engedélykérelmet az egy évben megjelentetni kívánt lapszám befolyásolta: negyedéves vagy ritkábban megjelenő folyóiratok esetében például nem volt rá szükség, ezért az ilyenekre vonatkozó adatok itt nem is találhatók meg. Viszont a bejelentéshez és az engedélykéréshez különféle adatokat kellett szolgáltatni, ezért a fennmaradt okmányok az utókornak, egyebek mellett, nem is akármilyen köz-, művelődés- és sajtótörténeti adalékokkal szolgálnak. Tömör összefoglalás olvasható még a politikai lapok alapításának feltételeiről, valamint a cenzurális és terjesztési körülményekről is. Ugyanígy esik szó a lapengedély nyújtotta anyagi lehetőségekről, az engedélyek 1920 utáni revíziójáról és a pontos sajtóügyi nyilvántartás nehézségeiről. Csak egy példa: a vidéken elkezdett vállalkozásoknak Budapestre települve már nem kellett olyan szigorú feltételeknek megfelelniük, mintha működésüket Budapesten kezdték volna, mivel a fővárosi hatóságok megbíztak a vidékiek döntéseiben. Ez persze nem a korszak utolsó éveire, évtizedére volt jellemző. S talán csak azt lehet sajnálni, hogy nem jutott hely egy-két mondatban az 1945 utáni lapfelülvizsgálat- és engedélyezés, valamint terjesztés körülményeinek rövid összefoglalására.

„Az ismert és rég feledett hírlapok élő, eleven tanúi egy város mindenkori életének. A városnak, amelyet valóban a polgári akarat hozott létre, emelt naggyá és épített napról napra.” Igen: a kötet minden adatelemében ez a polgári akarat érhető tetten. Ugyanis a századforduló és a századelő Budapestjére, de még a két világháború közötti fővárosra is a sajtó bármely vonatkozásában a sokszínűség volt a legjellemzőbb. Mutatja ezt például a nyelvi megoszlás. A magyar mellett természetesen az első számú közvetítőnyelv, a német jutott szóhoz. De jelentős számban készültek lapok az országot környező más nemzetek nyelvén is: bosnyákul, sokácul, románul, horvátul, vendül, szlovákul, szerbül. Ugyanakkor a nagy európai nyelveken, a franciául és angolul írt, szerkesztett lapok sem hiányoztak. Különleges szint képviselnek a héber és eszperantó nyelvű sajtótermékek. Voltak egy- és többnyelvűek, utóbbiak között például magyar-német-francia-angol, angol-francia vagy magyar-német-szlovák nyelvűek. Talán meglepő ezek után, bár megvannak az okai, hogy az utolsó évekből az orosz nyelvű, budapesti lap(ok) iratai a Fővárosi Levéltár állományában nem maradtak fenn. Pedig hát voltak ilyenek is.

Természetesen a fentihez hasonló, szinte áttekinthetetlen gazdagságot mutatna egy, a tematikai, illetve a megcélzott olvasóréteget számba vevő elemzés is. Hivatalos és hirdetői, gyermek- és ifjúsági, vallási és felekezeti lapok, élc- és viccújságok, a legkülönfélébb elkötelezettségű politikai és társadalmi napilapok, az egyes mesterségek és foglalkozások művelőit tájékoztató szak- és tudományos, valamint szépirodalmi és művészeti folyóiratok, a gazdasági élet eseményeit ismertető s résztvevőit tájékoztató újságok, ismeretterjesztő és szórakoztató lapok nagy számban, és akkor még szó sem esett például a sport, a szerencsejáték, a hadászat és a fegyveres testületek lapjairól, az általános- és réteglapok igen nagy változatosságáról, mindarról, ami azt a bizonyos, megnyilvánuló polgári akaratot személyesítette meg és támasztotta/támasztja alá.

Míndezeken túl a kötet lapjait forgatva a sajtótörténet iránt elkötelezett olvasó, a bön-gésző vagy azt határozott céllal használó kutató egyaránt sok-sok érdekességgel szem-besülhet.

Legszembetűnőbbek, mert a sajtó lényegét érintik az eltérő politikai eredetű, de az egész korszakon folyamatosan jelenlévő és végrehajtott betiltások. Ezek jelentős számban az első világháború idején kezdődtek: már 1915-ben betiltották a Nemzeti Iskolát (3922), egy évvel később *Kassák* lapját, *A Tettet* (5185), majd 1917-ben *A Nap* című politikai napilapot (3869). 1919 júniusától a Tanácsköztársaság is megszüntetett (szüneteltetett) sok, még működő napilapot és folyóiratot, csak a gyorsan változó történelmi események következtében ennek levéltári nyoma nem maradt, illetőleg nem a Fővárosi Le-

véltárban. Majd az új hatalom konszolidációját a szélsőségektől elhatárolódni kívánó betiltások kísérték. 1920 márciusában ezért szűnt meg A Korbács (2483), illetve augusztusban a Nemzeti Hadsereg (3912), korábbi nevén: Magyar Pénzintézetek Hadialbuma (3340); 1922 októberében pedig *Weissshaus Aladár* Jelző (2150) című lapját – neki 1945 után saját elvbarátaival is számára végzetes konfliktusa támadt –, ugyanezen év novemberében a Pesti Figyelőt (4402), majd néhány hónappal később, 1923 februárjában a Pesti Közéletet (4415), 1924 januárjában az Amerika (115) című lapot tiltották be. Mintegy az ország szanálásának befejezését mutatta a Magyarok Vasárnapja (3558) 1926. novemberi betiltása. Szélsőséges hangja miatt szünetelt néhány napig a Magyarság (3602) 1934 októberében, igaz, hogy a hónap végétől ismét rendszeresen olvasói kezébe kerülhetett.

Már a háborús időszakra estek az igen jelentős, 1938-as lapengedély-érvénytelenítések és -betiltások, egyes esetekben pedig államosítások; utóbbi elsősorban Az Est-konstern lapjait érintette egy évvel később. De számtalan más lapot is velük együtt, például az Építőmunkást (1036), a Famunkások Szaklapját (1152), az 1897 óta folyamatosan megjelent Ország Világot (4150), az Országos Kereskedelmi Közlönyt (4187) stb. (Melléjük többek között a Századunk című folyóirat utolsó számai sem jutottak túl az 1939-es éven, mivel azonban a levéltári fondokban nem található rá vonatkozó irat, nincs említve az adattárban.) A világháborús állapot folyamatos veszélyt jelentett a sajtóra, természetesen a hatalom és a harci cselekedetek ellenzőire elsősorban, így került sor 1944 áprilisában, a megszállást követően a Népszava (4006) betiltására. A gyűjtés végső határához közel pedig volt még egy nagy revíziós hullám, 1945 után, az 1946. és 1947. év során (koalíciós időszak), amikor kettős, belügyminiszteri és kereskedelemügyi éberség vigyázott az elenséges lapok megjelenésének tiltására – utóbbiak közé (a hatalom felé vezető úton) már a polgári sajtótermékeket is beleértették. Mivel mindkét minisztérium az MKP hatáskörébe tartozott, fonák módon valóstították meg a mesebeli okos lány ajándékát,

aki két szita között adott is, meg nem is; betiltásról szó sem volt, ám terjesztési lehetőség híján, esetleg papírhány vagy egyéb gátló körülmény következtében mégsem jelenhetett meg, vagy nem jelenhetett meg tovább a kiiktatni kívánt napilap vagy folyóirat. A bőséges anyagban tallózva arra lehet gondolni, hogy talán eljött az ideje a magyarországi cenzúra egyoldalúságtól mentes kézikönyvének megírásának, akár a betiltott lapok lexikonaként is. Vagy esetleg egy, a Lakatos Éva által összeállított, „Magyar irodalmi folyóiratok” című sorozathoz hasonló összeállítás tervezéséhez és végrehajtásához, amelynek címe lehetne: Betiltott hazai sajtótermékek.

De más érdekességek is megfigyelhetők. Ezek közül talán szimpla jelentőségű annak nyomon követése, hogy a *Simonyi*-család miként épült be a Magyar Nyelvörbe, és *Rákosi Jenő* családja egy divatújságba (849). Ennél azonban sokkal nagyobb hordereje van annak a kérdésnek, amely a huszadik századi magyar sajtótörténet jelentős évére, 1908-ra vonatkozik. Az adattár tételeit olvasva ugyanis felvetődhet a kérdés, miért a Nyugat lett a 20. századi magyar irodalom emblematikus folyóirata. Hiszen elméletileg például A Jelen (2145), A Jövő (2183), a Modern Irodalom (3708), a Mozgó Képek (3744), A

A sajtó bármely vonatkozásában a sokszínűség volt a legjellemzőbb. Mutatja ezt például a nyelvi megoszlás. A magyar mellett természetesen az első számú közvetítőnyelv, a német jutott szóhoz. De jelentős számban készültek lapok az országot környező más nemzetek nyelvén is: bosnyákul, sokácuk, románul, horvátul, vendül, szlovákul, szerbül.

Ugyanakkor a nagy európai nyelveken, a franciául és angolul írt, szerkesztett lapok sem hiányoztak. Különleges szint képviselnek a héber és eszperantó nyelvű sajtótermékek.

Reflektor (4582) egyaránt betölthette volna ezt a szerepet, s nyilván még más folyóiratok is. Hogy mégis a Nyugat lett a Nyugat, annak személyi, valamint közléspolitikai okai és körülményei voltak, amelyeket azonban csak az előbbi lapok részletes vizsgálatával és elemzésével lehet a korábinál pontosabban megérteni, s ebbe a vizsgálatba nyilván be kell vonni a Vasárnapi Újság, az Új Idők és A Hét megfelelő évfolyamait is.

Másfelől ezek a sajtóra vonatkozó adatok pontosabbá tehetik például az irodalomtörténeti ismereteket is. Ennek bemutatásául álljon itt ismét egy példa. 1907 októberében a Budapesti Napló (567) szerkesztésében változás következett be, az *Ady Endrének* rendszeres munkát (és fizetést) biztosító lap első embere *Pályi Ede* lett, s evvel gyakorlatilag a költőnek a napilappal, amelynél korábban *Vészi József*, *Kabos Ede*, *Biró Lajos* révén szinte kivételezett helyzete volt, minden kapcsolata megszakadt. E tény értelmezése azonban mindaddig kissé féloldalas marad, amíg el nem készül az az elemzés, amely a Pályi Ede szerkesztése alatt 1900 és 1907 októbere között megjelenő Magyar Szó (3428) című politikai napilap közleményeit veszi számba. A következtetéseknek pedig figyelembe kell venniük a levéltári forrásokat is, hiszen egy-egy tulajdonosváltás jelentős irányultságváltással társulhat, amit csupán követ vagy kísér a szerkesztőség, esetleg a nyomda megváltozása is; s minden végső soron a megcélzott olvasóközönség átalakulását vonja maga után.

Ez a Budapest Főváros Levéltárának anyagára épülő kézikönyv nem nélkülöz némi felszólító jelleget sem. Ráirányítja ugyanis az egyetemi, akadémiai és könyvtári tudományos műhelyek figyelmét arra, hogy a sajtótörténeti kutatásokat milyen területeken lenne érdemes folytatni. (De hol folyik ma ilyen tárgyú rendszeres munka?) A számbavételnek, feltárásnak és feldolgozásnak vannak gyakorlati összetevői, hiszen a múlt feltárása sok esetben már csak a megmaradt leletekből következtetéseket levonó régész tevékenységére emlékeztet. Másfelől Voit Krisztina adattára élesen exponálja a hazai sajtótörténet egyik legfájdalmasabb, elméleti koncepciót feltételező hiányosságát, azt, hogy nincs egy olyan – nyilván többkötetes – lexikonunk, amelynek tételei tartalmi és tematikus megkülönböztetés nélkül, az időrendi bontást is mellőzve, szigorú ábécérendben foglalják össze a mindenkori országhatáron belül keletkezett sajtótermékeket. (Vagy akár csak témakörönként a tíz legjelentősebbet.) Talán még az 1920 után, az új határok másik oldalán keletkezett, valamint az emigráns sajtóról szóló összefoglalók állnak a legjobban, hiszen *Balogh Edgár–Dávid Gyula* és *Nagy Csaba* lexikonai egyaránt tartalmazzak igen bő, folyóiratokkal és napilapokkal kapcsolatos szócikkeket is. Mindez azt is mutatja, hogy a hasonló jellegű kézikönyvek elkészültét nem elsősorban a feltárandó anyag mennyisége határozza/gátolja meg.

Itthoni viszonyok között erre nyilvánvalóan még várni kell, a jelenkor nemzedékeinek hivatásérzete, valamint a kellő, részletes és átfogó ismeretek hiányában. Igaz, a feltárás nem lehetetlen, hiszen már a kutatás és feldolgozás ideológiai korlátai is eltűntek, s remélhetőleg sohasem lesz ezután szükség rájuk; az Országos Széchényi Könyvtár is visszaosztotta raktári állományába mindazt, amit a korábbi politikai kívánságok – ahol persze a dokumentumórzó könyvtárosi lelkiismeret biztosította megmaradásukat – zárt gyűjteményébe száműztek. De azért egy (több) modern „gőzhangya” feltűnése legalább ilyen fontos feltétele volna ennek a munkának. Állami és magánintézmények, közösségi és egyéni mecénások különbség nélkül csődöt mondtak az elmúlt évtizedekben. Be kell látni: újból csak a személyes elkötelezettség és inspiráció teremhet értéket. Hiszen a felelősség minden időben egyetemes: ki kezdi felmérni majd azt, ami nekünk maradt?

Voit Krisztina (2000): *A budapesti sajtó adattára, 1873–1950*. Argumentum, Budapest.